

ATVIROJI VISUOMENĖ IR ORGANIŠKOJI VALSTYBĖ¹

Povilas Aleksandravičius

Mykolo Romerio universitetas

Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Humanitarinių mokslų institutas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Elektroninis paštas: povilasal@mrni.eu

Telefonas: +370 5 271 4530

Pateikta: 2021 m. rugpjūčio 20 d.; priimta spausdinti 2021 m. lapkričio 11 d.

DOI: 10.13165/SMS-21-12-1-01

Santrauka. *Straipsnyje gretinamos atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės sampratos. Aptariama atvirosios visuomenės koncepto atsiradimo genezė ir išryškina-
mos pamatinės jos prasmės Henri Bergsono ir Karlo Popperio tekstuose. Abiejų sąvokos
kūrėjų koncepcijoms būdingi bendri bruožai – siekiai filosofišškai pagrįsti tarptautinį
bendradarbiavimą, taiką, demokratiją, socialinį teisingumą, nuolatinės institucijų re-
formos būtinybę. Tačiau pagrindimo pobūdis skiriasi. Popperio nuomone, tam užtenka
racionalaus dialogo ir būtina svarstyti paties racionalumo modalumus. Priešingai tam
tikroms istoriografijoje įsitvirtinusioms nuomonėms, Bergsonas neneigia racionalumo
būtinybės atvirosios visuomenės formavimosi koncepcijoje, bet siekia nuodugnesnio jo
antropologinio pagrindimo trukmės intuicijoje. Abiem atvejais atvirosios visuomenės
koncepcija buvo sukurta reaguojant į laikotarpio problemas ir dvasią. Į tas pačias pro-
blemas reagojo ir Lietuvos mąstytojai, sukūrę organiškiosios valstybės teoriją. Ir turiniu,
ir antropologiniu pagrindu organiškoji valstybė struktūriškai atitinka Popperio, o
ypač Bergsono, atvirosios visuomenės koncepciją.*

1 Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-20-22).

Reikšminiai žodžiai: *Bergsonas, Popperis, atviroji visuomenė, organiškoji valstybė.*

Ivadas

Atvirosios visuomenės sąvoka sudaro vieną pagrindinių šiuolaikinės socialinės filosofijos kategorijų. Tačiau ją naudoti būtina atsargiai: jai būdingas daugiaprasmiškumas neretai paslepia jos fundamentalias prasmes. Be to, ši sąvoka nuo pat jos atsiradimo yra laikoma prieštaringa: Bergsono ir Popperio tekstuose ji traktuojama skirtingai, net priešingai. Šiame straipsnyje atskleidžiamos atvirosios visuomenės koncepto radimosi aplinkybės: kai kurios iš jų stebina, prieštarauja visuotinai istoriografijoje įsigalėjusioms nuostatomis. Be to, atveriamos fundamentalios jo prasmės, kurios ne tik išskiria Bergsono ir Popperio sampratas, bet ir gali jas sujungti kitoje plotmėje. Atvirosios visuomenės koncepcija – kompleksinė teorija, atsiradusi reaguojant į laiko dvasią. Bet į laikotarpio problemas ir dvasią reagavo ne tik Bergsonas ir Popperis. Daug kitų tautų mąstytojų analogiškai mąstė ir pasiekė formaliai panašių, nors ir ne tokio pačio filosofinio išsamumo, rezultatų. Antroje straipsnio dalyje nagrinėjama viena ryškiausių politinių koncepcijų Lietuvos politinės minties istorijoje – organiškiosios valstybės samprata. Be to, konstatuojami struktūrinio atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės turinio, taip pat jo antropologinių pagrindų atitikmenys. Vis dar nesulaukusi pakankamo politikos filosofų dėmesio, organiškiosios valstybės teorija demonstruoja tarpukario Lietuvos mąstytojų išsisknijimą į pasaulinį politinio mąstymo procesą ir rodo potencialą, kuris yra pavyzdinis šiuolaikiniams piliečiams.

1. Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės sampratos: skirtumai ir sąsajos

Atvirosios visuomenės sąvoką sukūrė Henri Bergsonas 1932 metais publikuotame veikle *Du moralės ir religijos šaltiniai*². Visuotinai priimta manyti, jog iš Bergsono šią sąvoką perėmė ir pasauliniu mastu išpopuliarino Karlas Raimundas Popperis 1938–1942 metais rašydamas ir 1945 metais išleistame veikle *Atviroji visuomenė ir jos priešai*³, iš esmės pakeisdamas jos prasmę ir pasiūlęs nuo Bergsono filosofijos nepriklausomą atvirosios visuomenės koncepciją. Tai patvirtina dvi istoriškai susiformavusios idėjinės srovės: Ericas Voegelinas savąją atvirosios visuomenės sampratą kūrė remdamasis Bergsono teiginiais⁴, kaip ir Dante Germino⁵, abu negailėję kritikos

2 Bergson, H., *Deux sources de la morale et de la religion* (Paris: PUF, 2008).

3 Popper, K. R., *Atviroji visuomenė ir jos priešai* (Vilnius: Pradai, 1998).

4 Gontier, T., *Voegelin, Symboles du politique* (Paris: Michalon, 2008), 60–61; Courtine-Denamy, S., „Le peuple élu et la communauté universelle. De Bergson à Voegelin“, *Ethique. Politique. Religions* 7 (2015): 119–130; Aleksandravičius, P., *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai* (Vilnius: MRU, 2019a), 92–93.

5 Germino, D., ir Von Beyme, K., *The Open Society in Theory and Practice* (Hague: Martinus Nijhoff, 1974).

Popperiu; Friedrichas von Hayekas grindė originalią atvirosios visuomenės sąvoką, neslėpdamas savo refleksijų išsiskynimo Popperio politinėje filosofijoje⁶, iš kurios įkvėpimo sėmėsi ir jo mokinys Londono Ekonomikos mokykloje (*London School of Economics*) George'as Sorosas – abu ignoravę Bergsono koncepciją.

Pats Popperis Bergsono atvirosios visuomenės sampratai dėmesio beveik neskyrė. Minėtame veikalė Bergsono pavardė paminėta dešimt kartų (visada tik tarp kitko), iš kurių penki yra skirti jo „hegelizmui“ pabrėžti, taigi kyla iš nesusipratimo⁷. Atmetus formalias nuorodas, lieka du reikšmingesni paminėjimai. Vienas iš jų, neabejotinai vertas atskiro tyrimo, pripažįsta intuicijos svarbą racionalumui, atvirosios visuomenės kūrimui ir kaip intuicijos įkvėpto protavimo bei tokios visuomenės kūrėjo pavyzdį nurodo Sokratą⁸. Šis netikėtas Popperio reveransas Bergsonui (nors Voegelino akyse jis neabejotinai reikštų austrų analitiko nenuoseklumą) kai kurių tyrinėtojų yra laikomas galimybe suartinti abu mąstytojus⁹. Tačiau kita, labiausiai išplėtotą Popperio pastabą apie Bergsoną šią galimybę neigia būtent svarstymų apie racionalumą lygmenyje, nors ją patvirtina kitoje – uždaros visuomenės apibūdinimų – tematikoje, prie kurios bus sugrįžta vėliau. Šioje pastaboje Popperis savąją atvirosios / uždarosios visuomenės skirtį vertina kaip „racionalią“ ir ją apibrėžia taip: „Uždara visuomenei priskiriamas tikėjimas magiškais draudimais, tuo tarpu atvira visuomenė, mano požiūriu, yra tokia, kurioje žmonės yra išmokę į tuos magiškų draudimus žiūrėti kiek kritiškai, o savo sprendimus grįsti savojo intelekto (paremto diskusijomis) autoritetu“¹⁰. Popperiu perėjimas iš uždarosios į atvirąją visuomenę vyksta įsivyraujant racionalioms diskusijoms, palaiapsniui eliminuojančioms magišką mąstymą. Racionalumą jis suvokia kaip „faktais“ ir savimi pačiu grindžiamą loginį konceptualų instrumentą, pakankamą bet kokios žmogiškos patirties išaiškinimui ir bet kokios žmogaus gyvenimo sferos organizavimui tiek, kiek tai apkritai įmanoma

6 Heyek, F. A., *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, T. 3. (Vilnius: Eugrimas, 1998–1999); Hayes, C., *Popper, Heyek and the Open Society* (London, New York: Routledge, 2009).

7 Nėra reikalo neigti Popperio daromos asociacijos tarp Hegelio dialektikos ir Bergsono judėjimo sampratos (pvz., Popper, *supra note*, 3: 711): kadangi teigia tokius dalykus, akivaizdu, kad Popperis yra tiesiog nesusipažinęs su prancūzų filosofo mąstymo turiniu. Čia belieka pacituoti aršią Voegelino kritiką, išsakytą 1950 m. rašytuose laiškuose Leo Straussui: „Šitas Popperis jau keletą metų <...> yra visur besipainiojantis akmenukas, kurį nuolatos turime nuspirti šalin <...> Jo knyga yra kvailas ir diletantiškas šlamštąs. Kiekvienas jos sakinyš skandalas“ (cituota iš Courtine-Denamy, *supra note*, 4: 120).

8 „Dėl H. Bergsono *Two Sources aš visai sutinku, kad kiekvienoje kūrybiškoje mintyje esama iracionalaus ar intuityvaus elemento, bet šį elementą galima aptikti ir racionaliaime moksliniame mąstyme. Racionalus mąstymas nėra neintuityvus; veikiau tai yra intuicija, palenkta patikrinimui ir kontrolei* (priešingai „laukinei“ intuicijai). Šią mintį taikydamas atviros visuomenės kūrimo problemai, aš pripažįstu, kad tokie žmonės, kaip Sokratas, buvo įkvėpiami intuicijos“ (Popper, *supra note*, 3: 784).

9 Tai nuosekliai daroma Didier Delsaro 2018 m. Liono 3-iaje universitete apgintoje disertacijoje „Atviros visuomenės“ sąvoka pagal Bergsoną ir Popperį“. Esame dėkingi autoriui už galimybę susipažinti su disertacijos tekstu, kol jis dar nėra publikuotas atskiru veikalu.

10 Popper, *supra note*, 3: 520.

pagal „kritinio falibilizmo“ principą¹¹. O Bergsono atvirosios / uždarnosios visuomenės perskyrą Popperis interpretuoja kaip „religinę perskyrą“, tiesiogiai priešinamą racionalumui. Pagrindą tokiai interpretacijai duoda Bergsono pabrėžiamas mistikų („mistinės intuicijos“) vaidmuo formuojant visuomenės atvirumą, o mistiką Popperis supranta „kaip paprasto uždarnos visuomenės vieningumo ilgesio išraišką, taigi kaip reakciją prieš atviros visuomenės racionalumą“¹². Taigi, Bergsonas, kurdamas atvirosios visuomenės sampratą ir analizuodamas jos išsipildymo perspektyvas, „ilgėjosi“ „tikėjimo magiškais draudimais“.

Sunku paaiškinti tokios interpretacijos motyvus. Susidaro įspūdis, kad Popperis tiesiog nėra skaitęs Bergsono teksto. Iš tiesų, jame yra skiriama daug dėmesio ir maginiam mąstymui (kuris yra kraštutinė žymiosios „fabulų funkcijos“, *fonction fabulatrice*, forma), ir nereliginei bei religinei, ypač krikščioniškajai, mistikai¹³. Tačiau Bergsonas detaliai atskleidžia maginio mąstymo ir mistikos antagonizmą: tai – priešingi vienas kitam judėjimai, lemiantys arba „statišką religiją“ ir „uždarąją visuomenę“, arba „dinamišką religiją“ ir „atvirąją visuomenę“¹⁴. Bergsoniškai aiškinamą mistiką traktuoti kaip magijos atitikmenį, kaip tai savo pastaboje daro Popperis, yra tiesiog neįmanoma, skaitant *Du moralės ir religijos šaltinius* net ir paviršutiniškai. Įsiskaičius nuodugniau, tampa taip pat neįmanoma priešinti mistiką racionalumui. Pagal Bergsoną, mistika, intensyviausias intuicijos aktas, būdingas keliems istoriniams veikėjams (be Kristaus, Bergsonas cituoja Sokratą, Plotiną, tam tikrų kitų graikų mokyklų atstovus, įvairius religijų, ypač krikščionybės, mistikus), sukelia fundamentalią „kuriančiąją emociją“, kuri yra perduodama iš kartos į kartą ir, išgyvenama didžiųjų asmenybių, atsiskleidžia per religines reformas, naujas meno formas ir genialius kūrinius, mokslo atradimu, novatoriško teisingo politinio sugyvenimo paieškas¹⁵. „Kuriančioji emocija“, kaip savo veikale nuosekliai parodo Bergsonas, yra tų proto ir valios aktų, kuriais yra kažkas sukuriama arba atrandama bet kurioje gyvenimo srityje, šaltinis. Ji yra ir racionalumo, būtino atvirosios visuomenės formavimuisi, pagrindas. Kitaip tariant, Bergsonas, skirtingai nuo Popperio, nelaiko racionalumo save patį grindžiančiu instrumentu, bet atskleidžia žmogaus sąmonės būseną, kuri sudaro etinio pobūdžio kriteriologinę racionalumo funkcionavimo bazę. Atvirosios visuomenės formavimuisi, pasak Bergsono, priešingai Popperiu, neužtenka tik kritiško ir diskutuojančio racionalumo: tam yra būtina psichinė (dvasinė) energija, egzistenciškai

11 Žr. ypač *Atvirosios visuomenės ir jos priešų* priedą, parašytą 1961 m. ir pavadintą „Faktai, kriterijai ir tiesa“ (Popper, *supra note*, 3: 488–515). Šiame priede aršiausia kritika yra skiriama Hegeliui, kurio mokyklai, kaip minėta, Popperis klaidingai priskiria Bergsoną.

12 Popper, *supra note*, 3: 520.

13 Bergson, *supra note*, 2: 112–113, 225–255.

14 Tikrovėje, pabrėžia Bergsonas, niekada nerasime nei grynai uždaros, nei visiškai atviros visuomenės: priešingos tendencijos visada sudaro tam tikrą susimaišiusią, *mixte* (Bergson, *supra note*, 2: 227) visuomenės būseną, kurios dinamiką lemia svyravimas į vieną arba į kitą pusę – dažniausiai į uždarumą.

15 Aleksandravičius, P., „Kuriančioji emocija ir demokratijos suvokimas H. Bergsono filosofijoje“, *Problemos* 99 (2021): 8–20.

patiriama kaip universalios brolybės išgyvenimas ir teisingumo siekis¹⁶, iš bet kokios kritikos ir diskusijų eliminuojantis instinktyvią egoizmo tendenciją. Be šios sąmonės energijos, racionalumas, jo vykdoma kritika ir diskusijos natūraliai tampa instinktyvios kovos už vienos iš grupių interesus įrankiu, galiausiai – homogeniškos visuomenės, besipriešinančios kitai visuomenei, siekiu. Atvirėjanti visuomenė natūraliai ir vėl užsidaro, kai tik joje ima blėsti individualiai ir bendruomeniškai išgyvenama fundamentali kuriančioji sąmonės būseną, maitinanti protą ir valią.

Skaitant Popperio kritiką Bergsono filosofijai, kyla klausimas: kodėl jis iš prancūzų mąstytojo perėmė „atvirosios visuomenės“ terminą? Kategoriška Voegelino nuomone, jis tai padarė dėl to, kad šis terminas, „šie žodžiai“ „gražiai skamba“ („they sound good to him“)¹⁷. Tačiau Didier Delsaro atliktas tyrimas veda prie kur kas labiau intriguojančios išvados: Popperis iš Bergsono atvirosios / uždarnosios visuomenės termino neperėmė! Rašydamas savo veikalą, Popperis net nebuvo girdėjęs apie Bergsono knygą. Informacija apie ją jį bus pasiekusi prieš pat publikuojant *Atvirąją visuomenę ir jos priešus*, ir austrų mąstytojas tik paskutinę minutę įterpė savo pastabas apie *Du moralės ir religijos šaltinius* (ar Bergsono filosofiją apskritai), kuriuos perskaitė (jeigu perskaitė) paskubomis. Iš čia – šių pastabų paviršutiniškumas ir nurodyti tarpusavio prieštaravimai¹⁸. Vėlesniuose tekstuose pats Popperis atmetė perėmimo versiją ir teigė, kad atvirosios ir uždarnosios visuomenės konceptai jam ir Bergsonui kilo paraleliai: „Rašydamas ir pavadindamas savo knygą *Atviroji visuomenė ir jos priešai* <...>, „atviros visuomenės“ terminą laikiau savo paties išradimu. Tik vėliau sužinojau, kad prancūzų filosofas Henri Bergsonas jį jau naudojo, kad ir labai skirtinga prasme, ir aš užsiminiau apie tai savo knygoje“¹⁹; „Atviros visuomenės sąvoka, priešinama uždaros visuomenės sąvokai, kyla iš svarbaus prancūzų filosofo Henri Bergsono tekstų ir, nors ir kita prasme, iš mano veikalų *Atviroji visuomenė ir jos priešai*“²⁰.

Taigi, formaliai žvelgiant, atvirosios / uždarnosios visuomenės termino atsiradimas Bergsono ir Popperio tekstuose tuo pačiu metu tėra atsitiktinumas. Nuodugniau susimąščius, taip būti negali. Popperis nieko nežinojo apie Bergsono konceptą, kai

16 Riquier, C., „Atvirosios visuomenės properšos Europoje: teisingumas, demokratija, brolybė“, iš *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos*, sud. P. Aleksandravičius (Vilnius: MRU, 2019).

17 Voegelin, E., ir Strauss, L., *Foi et philosophie politique: La Correspondance Strauss-Voegelin, 1934–1964* (Paris: Vrin, 2004), 98.

18 „Niekas nesupranta, kas paskatino Popperį iš Bergsono perimti „uždaros visuomenės“ ir „atviros visuomenės“ sąvokas. Tačiau priežastis paprasta: šis perėmimas yra legenda, kuri buvo kruopščiai perduodama knygose ir straipsniuose. Be paliovos kartojama, klaida tapo viena iš tų visuotinai priimtų tiesų, kurių banalumas trukdo paneigimą. <...> Rašydamas *Atvirąją visuomenę*, Popperis nieko nežinojo apie bergsoniškąją skirtį tarp uždaros ir atviros visuomenės: jis manėsi esąs jos autorius“ (Delsart, D., *La notion de « société ouverte » chez Bergson et Popper* (Lyon: Thèse de doctorat de l’université de Lyon, 2018), 10–11).

19 Popper, K., *After Open Society* (London, New York: Routledge Classics, 2012), 388.

20 Popper, K., *L’avenir est ouverte* (Paris: Flammarion, 1995), 165.

kūrė savąjį, tačiau to paties termino sukūrimas, reaguojant į to paties laiko ir tos pačios visuomenės (susiformavusios nacionalinės, besiformuojančios europinės ir pasaulinės) gyvenimą, keliant tas pačias problemas (prievartos procesai), pasisakant už tą pačią sprendimo kryptį (žmogaus laisvė, socialinis teisingumas ir demokratija), negali būti laikomas atsitiktinumu. Žodžiai „atvirumas“ ir „uždarumas“ pernelyg taikliai išreiškė laikotarpio klausimus, todėl įsipiršo savaime dviejų skirtingų autorių, nieko nežinojusių vienas apie kitą, raštuose ir sulaukė plataus atgarsio pasaulyje. Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės sąvokų atsiradimą, vykusį tarpusavyje nepriklausomai, lėmė tų pačių socialinių-politinių reiškinių analizė ir tam tikrame lygmenyje sutampanti mąstymo kryptis. Akivaizdu, kad abiejų filosofų atliekama analizė vedė prie skirtingų išvadų, todėl jų siūlomų atvirosios visuomenės sampratų turinys yra skirtingas. Nepaisant to, jų refleksija turi kažką bendro, kas ir lėmė to paties termino išradimą, kaip toje pačioje pastaboje pabrėžia Popperis. Į tai pažvelgtina atidžiau.

Skaitant *Du religijos ir moralės šaltinius* ir *Atvirąją visuomenę ir jos priešus*, galima užčiuopti dvi jiems bendras problemines linijas, nors abu autoriai dėlioja skirtingus akcentus: 1) karo problemą ir perėjimo prie nuolatinės taikos klausimą (ši linija dominuoja Bergsono tekste, tačiau yra pabrėžiama ir Popperio), 2) socialinio teisingumo ir demokratijos problemą arba vidinės visuomenės reformos klausimą (dominuoja Popperio knygoje, bet yra svarbi ir Bergsonui). Kaip liudija ne tik veikalų turinys, bet ir gausūs abiejų autorių pasisakymai apie jų rašymo aplinkybes²¹, abi tematikos, iš esmės susijusios, buvo gvildenamos atidžiai reflektuojant pasaulinius vykius ir siūlomas išeitis iš dramatiškų situacijų. Galima išskirti keturis socialinius-politinius fenomenus, kurie Bergsono ir Popperio akyse atliepė paminėtoms probleminėms linijoms²²: 1) suverenių nacionalinių valstybių susiformavimas vertė kelti jų tarpusavio santykių, dažnai linkusių į susipriešinimą, reguliavimo klausimą. Po I pasaulinio karo prezidento W. Wilsono siūlomas Tautų sąjungos ar Prancūzijos ministro pirmininko A. Briand'o – Europos federacijos projektai, nors ir patyrę nesėkmę, buvo bandymai spręsti šį klausimą. Reikėjo dar vieno karo, kad analogiški bandymai būtų sėkmingesni. 2) Europinio kolonializmo sistema buvo vis labiau kvestionuojama keliant klausimą apie skirtingų tautų tarpusavio bendravimo pobūdį, moralinę ir kultūrinę kiekvienos iš jų vertę, vis labiau akcentuojant principinį lygiavertiškumą ir galimybę perimti viena kitos patirtį, neprarandant savosios tapatybės. 3) Individo gyvenimo vertės pabrėžimas kiekvienos valstybės viduje tapo kova už Žmogaus teisių įtvirtinimą, taigi įvairiomis formomis besireiškiančiu rūpesčiu kiekvienam asmeniui ar bendruomeniniams ryšiams siejamai grupei sudaryti optimalias sąlygas moralinės ir ekonominės gerovės realizavimui. 4) Naujų problemų ir gyvenimo situacijų susida-

21 Chevalier, J. *Entretiens avec Bergson* (Paris: Plon, 1959); Soulez, P., ir Worms, F., *Bergson* (Paris: PUF, 2002); Popper, K., *After Open Society* (London, New York: Routledge Classics, 2012).

22 Aleksandravičius, P., „Atvirosi visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“, *Politologija* 3, 99 (2020): 41–63.

rymas vertė ieškoti novatoriškų institucinio visuomenės reformavimo, vis labiau suvokiamo kaip nuolatinis procesas,odusų.

Savąsias atvirojos visuomenės sampratas Bergsonas ir Popperis kūrė kaip čia paminėtų problemų sprendimų filosofinį pamatą. Nepaisant terminologinio sąvokos tapatumo, pati socialinio atvirumo koncepcija, taigi kriteriologinė sprendimų priėmimo bazė jų filosofijose skyrėsi²³. Šis skirtumas jau įvardytas: Popperio manymu, antropologinio atvirumo esmę sudaro racionalumas ir iš jo kylanti diskusija, o Bergsonas teigia, kad socialinis atvirumas gali kilti tik iš gilesnio „sielos atvirumo“²⁴. Skirtumas atrodo mažiau radikalus supratus, kad Bergsonas į savąją antropologiją yra nepriekaištingai integravęs racionalumą ir diskusijų procesą kaip būtiną intuityvaus kontakto su tikrove išdavą. Jis dar labiau sumažėtų pritarus D. Delsart'o teiginiui, jog Popperio filosofijoje galima aptikti „žinoma, ne mistinį atvirybės modalumą, bet tam tikrą *tikėjimą* žmonių brolyste, kas leidžia suponuoti, kad ir jam racionalistinis modalumas nėra pats sau pakankamas“²⁵.

Realī sàšaja tarp Bergsono ir Popperio koncepcijų ima ryškėti abiem mąstytojams gilinantis į priešzastis, kurios lemia visuomenių susipriešinimą ir karą, atskirų individų ir grupių persekiojimą, vidinę stagnaciją – visa tai, ką abu pavadino uždaraja visuomene. Jau komentuotoje pastaboje Popperis pripažįsta: „Tarp Bergsono ir manęs esama ir tam tikro panašumo, kurio nenoriu neigti“. Panašumą jis nurodo pateikdamas nuorodą į „Bergsono uždaros visuomenės apibūdinimą“, kurį reziumuoja šia prancūzų filosofo citata: „Žmonių visuomenė, tik ką išėjusi iš gamtos įsčių“²⁶. Kitaip tariant, abu mąstytojai turi „panašią“ socialinio uždarumo idėją: jie sutaria, kad žmonių mąstymas *natūraliai*, iš prigimties, pagal biologinę sąrangą („gamtos įsčios“) yra linkęs į moralinio pobūdžio užsidarymą, kurio išraiškų aprašymai jų abiejų tekstuose iš esmės sutampa. Tiesa, akcentus jie dėlioja skirtingai: Bergsonas labiau pabrėžia visuomenės užsidarymą kitų, išorinių jai visuomenių atžvilgiu, taigi „karo instinktą“²⁷, ir vidinę jos stagnaciją arba „discipliną“ interpretuoja kaip priemonę arba pasirusimą „pulti“²⁸; Popperis pirmenybę teikia natūraliam poreikiui nieko nekeisti, „nediskutuoti“, paklusti rutinai ir „protėvių įstatymams“²⁹, taigi būtinybei eliminuoti bet kokį kitoniškumą, karo prieš kitas visuomenes iniciatyvą traktuodamas tik kaip

23 Aleksandravičius, P., „Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme“, *Problemos* 95 (2019b): 55–66.

24 Bergson, *supra note*, 2: 34.

25 Delsart, *supra note*, 18: 562.

26 Popper, *supra note*, 3: 520.

27 Bergson, *supra note*, 2: 306.

28 *Ibid.*, 28, „Iki šiol taika visada buvo pasirusimas gynybai ir netgi puolimui, bet kuriuo atveju – karui. Mūsų socialinės pareigos siekia socialinės vienybės; sąmoningai ar ne, jos inspiruoja disciplinos prieš atžvilgiu laikyseną“.

29 Popperis išdėsto savo uždarosios visuomenės koncepciją atitinkamai interpretuodamas Platono *Įstatymus* (žr. visą pirmąjį *Atviroji visuomenės ir jos priešų* tomą).

atsaką į grėsmę nusistovėjusiai tvarkai. Tačiau, pagal abu mąstytojus, abi uždarumo formos – uždarumas išorei ir viduje – kyla tiesiogiai iš „prigimtinės“ visuomenės, kuri yra egzistencinė grėsmė sau pačiai ir iš kurios, moraline prasme, reikėtų išėiti, jeigu rastųsi tokia galimybė.

Abiejų autorių atvirosios visuomenės koncepcija yra tokių galimybių paieška. Ir Bergsonas, ir Popperis šią koncepciją kuria ne kaip atskirtą nuo realybės idealą, bet kaip konkrečią priemonę, užkardančią natūralią visuomenės tendenciją į uždarumą, kuri suvokia „panašiai“, t. y. kaip stagnaciją (socialinį neteisingumą) ir karą, ir sudarančią sąlygas taikos ir kūrybos procesui, kuri abu vadina visuomenės atvirumu ir supranta skirtingai. Bergsonui atvirumas pirmiausia yra psichologinio pobūdžio atvirumas kitoms visuomenėms ir „visai žmonijai“³⁰, suteikiantis impulsų vidinėms reformoms (socialiniam teisingumui³¹, Žmogaus teisių gynimui ir demokratijai³²); Popperiu – racionali diskusija visuomenės viduje, verčianti visuomenes bendradarbiauti tarptautiniu lygmeniu. Bet kuriuo atveju, abu autoriai atvirąją visuomenę suvokia kaip atotrūkio nuo uždarosios visuomenės modalumus arba atvirumo proferšas prigimtiniam uždarumo audekle. Tiesa, pagal Bergsoną, atvirėjimo procesas, inspiruojamas „kuriančiosios emocijos“, yra taip pat išaknytas žmogaus prigimtyje, gilesnėje už instinktyviąją (Bergsono antropologijoje žmogaus prigimtis yra suvokiama kaip daugiasluoksnė, apglėbianti prieštaringas tendencijas), o Popperis atvirėjimo sąsajos su prigimtimi klausimo iš esmės nekelia. Abu pabrėžia žmogiškosios prigimties ir uždarumo ryšį, kuris lemia uždaros visuomenės išsilaikymą net ir vykstant atvirėjimo procesams: užčiuopti šią dinamiką yra būtina norint suvokti abiejų autorių politinę mintį.

Reziumuotina Bergsono ir Popperio koncepcijų konfrontacija sudarant kriteriologinę bazę tolesniems svarstymams apie vieną iš svarbiausių lietuviškosios politinės filosofijos momentų – organiškiosios valstybės sampratą.

1. Uždaroji visuomenė abiejų autorių darbuose yra suvokiama kaip prigimtinė žmogaus mąstymo tendencija, pasireiškianti: a) socialine stagnacija, lemiančia socialinį neteisingumą, b) priešišku kitoms visuomenėms, peraugančiu į karinį konfliktą. Ir Bergsoną, ir Popperį jungia ta pati atviros visuomenės idėja, jeigu ją suvoksime kaip priešinimąsi minėtai tendencijai, taigi socialinio teisingumo (abu autoriai jį sieja su demokratija ir Žmogaus teisėmis) ir taikos siekį. Žinoma, šį priešinimąsi lemia visuomenės narių mąstymo transformacijos, kurios nuodugnų antropologinį pagrindimą atlieka Bergsonas, Popperiu apsiribojant tik svarstymais apie įvairius racionalumo veikimo būdus.
2. Popperio ir Bergsono atvirosios visuomenės esmės traktuotė yra skirtinga. Popperio akyse, atvirėjimo procesui užtenka loginio racionalumo ir iš jo kylančios argumentuotos diskusijos. Bergsonas pabrėžia, kad atvirumui yra bū-

30 Bergson, *supra note*, 2: 28–29.

31 *Ibid*, 68–80.

32 *Ibid*, 299–302.

tinas nuodugnesnis dvasinio pobūdžio, psichinės energijos maitinamas vyksmas, vadinamas „fundamentaliąja“ arba „kuriančiąja emocija“, inspiruojantis realų brolybės išgyvenimą ir pagrindžiantis tinkamą racionalumo ir diskusijos funkcionavimą.

Galima identifikuoti šiuos konkrečius visuomenių atvirėjimo modusus (akivaizdu, kad tai – tik trapios tendencijos):

3. Tarptautinių organizacijų kūrimas, suteikiantis galimybę pasaulio visuomenėms bendradarbiauti sprendžiant bendras problemas ir siekiant nuolatinės taikos.
4. Pakitę santykiai tarp valstybių-nacijų, tautų, etnosų: siekis dominuoti keičiamas pagarbos ir priėmimo principais. Čia konstatuotinas skirtumas tarp abiejų nagrinėjamų autorių. Bergsono koncepcijos esmė – žmogaus ir visuomenės atsivėrimas „visai žmonijai“, bet, kitas esminis momentas, kad šis atsivėrimas stiprina originalių visuomenių tapatumą³³. Popperiu tapatybės fenomenas yra pavojingas: jis natūraliai veda priešinga kryptimi, „žmonių brolybę“ keisdamas „totalitariniu nacionalizmu“³⁴. Popperiu artima, Pierre’o Manent’o žodžiais, „žmonijos religija“, kurioje tapatybių skirtumai privalo išnykti taikos ir bendros gerovės vardan³⁵. Kompleksiškus šiuolaikinės globalizacijos ir daugiakultūriškumo reiškinius atvirosios visuomenės koncepto kontekste yra įmanoma tinkamai reflektuoti tik turint omenyje šį fundamentalų skirtumą tarp Bergsono ir Popperio filosofijų.
5. Visuomenės viduje vykstantis socialinis dialogas, kuriuo siekiama kiekvienam individui ar bendruomenei užtikrinti optimalias sąlygas gyventi laimingai. Bergsono ir Popperio požiūriai į šio dialogo modalumus čia ir vėl kontrastuoja. Dalyvavimas šiame dialoge, Popperio nuomone, yra neišvengiamai nulemtas žmonių pajėgumo būti logiškai racionaliems. Kadangi akivaizdu, jog šio pajėgumo daugumai trūksta, Popperis pasisako už „socialinę inžineriją“, kurią vykdytų asmenys, pajėgūs analizuoti „faktinę informaciją, reikalingą kurti ir keisti visuomenės institucijoms, atitinkančioms mūsų norus ir siekius“³⁶, visam tam realizuojantis nepaisant nepajėgių asmenų dalyvauti racionalioje diskusijoje pozicijų. Bergsono brolystės koncepcija reikalauja atsižvelgti į kiekvieno konkretaus asmens vidinę (sąmonės) būklę ir inspiruoja ypatingą racionalumo formą, kurią, remiantis Paulio Ricoeuro ir

33 Aleksandravičius, *supra note*, 22.

34 Popper, *supra note*, 3: 277. „Jokia teorija, tvirtinanti, kad tautą sieja bendra kilmė, bendra kalba ar bendra istorija, nepriimtina ir nepritaikoma praktikoje. Nacionalinės valstybės principas ne tik nepritaikomas, bet niekada nebuvo suvoktas pakankamai aiškiai. Tai mitas. Tai iracionali, romantiška ir utopiška iliuzija, natūralizmo ir gentinio kolektyvizmo iliuzija“ (Popper, *supra note*, 3: 278–279).

35 Manent, P., *Demokratija be tautų* (Vilnius: Versus Aureus, 2008); Manent, P., *La loi naturelle et les droits de l’homme* (Paris: PUF, 2019).

36 Popper, *supra note*, 3: 38.

Jean-Marco Ferry terminologija, galima vadinti naratyviniu racionalumu³⁷. Šiam etinės esmės racionalumui iš principo yra pajėgus kiekvienas žmogus, net protiškai atsilikęs. Todėl, žvelgiant iš bergsoniškosios perspektyvos, socialiniame dialoge gali dalyvauti visi³⁸.

6. Demokratinę institucijų, užtikrinančių socialinį teisingumą ir žmogaus teises, kūrimas. Abu autoriai pripažįsta šio proceso dinamikos būtinybę: tik nuolatinė reforma švelnintų įvairių socialinio teisingumo formų ir žmogaus teisių tarpusavio konfliktą. Popperio nuomone, racionalios kritinės diskusijos ir socialinės inžinerijos užtenka sėkmingam tokių institucijų funkcionavimui. O Bergsonas akcentuoja realų brolybės išgyvenimą, be kurio visos institucijos, turinčios padėti visuomenės atvirėjimui, lengvai atkrinta į uždaro mąstymo schemas³⁹.

2. Atvirosios visuomenės ir organiškiosios valstybės atitikmenys

Bergsono ir Popperio tekstuose atvirosios visuomenės terminas ir sąvoka atsirado vienu metu, tačiau nepriklausomai vienas nuo kito. Tai rodo jų tinkamumą reaguoti į tų laikų socialinius procesus ir problemas. Tai nurodo ir į tikėtiną analogiškų refleksijų buvimą kitų mąstytojų darbuose, kitose tautose. Remiantis prieš tai įvardytais atvirosios visuomenės koncepcijos kriterijais, patikrintina, ar ir kokių mastu lietuviškojoje politinėje filosofinėje istoriografijoje tuo pačiu laiku atsiradusi organiškiosios valstybės samprata gali būti laikoma atvirosios visuomenės atitikmeniu. Tai svarbu siejant lietuviškąjį filosofinio mąstymo procesą su pasauliniu.

Atsikvošėjusi nuo Pijaus IX pontifikato ir jo epogėjų ženklinusio *Sillabuso* („Svarbiausių mūsų laikų paklydimų sąrašo“), pasmerkusio visuomenės demokratizavimo tendencijas, Katalikų Bažnyčia ėmėsi aktyviai dalyvauti demokratijos, socialinio teisingumo, taikos pasaulyje skatinimo procesuose⁴⁰. Organiškiosios valstybės sampratos pirmtakai (P. Būčys, F. Kemėšis, K. Pakštas, S. Šalkauskis) ir jų mokiniai buvo glaudžiai susiję su katalikybe ir jos atsinaujinančia socialine doktrina. Turint omenyje tai, kad Bergsonas visuomenės atvirėjimą aiškino kaip evangelinį judesį, o krikščionybę – kaip universalaus teisingumo, demokratijos ir Žmogaus teisių lopšį, jo atvirosios visuomenės koncepcijos sąsajos su organiškąja valstybe nebūtų netikėtumas. Popperio pabrėžiama racionalaus mąstymo ir socialinės reformos būtinybė taip pat asocijuojasi su organiškiosios valstybės koncepcijos kūrėjų intencijomis. Sie-

37 Ferry, J. M., *L'Éthique reconstructive* (Paris: Cerf, 1996); Aleksandravičius, *supra note*, 4: 28–50.

38 Šios problemos kontekste ypač reikšminga yra Simo Čelutkos Vilniaus universitete 2021 m. apginta daktaro disertacija „Politikos autonomija kaip moralinis projektas. H. Arendt, M. Oakeshott ir C. Schmitto koncepcijų analizė“, kurioje yra išryškintas „ontologinis“ socialinio dialogo lygmuo, atitinkantis, manytina, naratyvinį racionalumą ir bergsoniškąjį brolystės konceptą.

39 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

40 Perėjimą iš Pijaus IX į Leono XIII, vėliau – iš Pijaus X į visų vėlesnių popiežių doktrinas galima būtų interpretuoti kaip vieną iš svarbiausių globalios socialinio mąstymo kaitos, kuri aptariama šime straipsnyje ir kuri lėmė atvirosios visuomenės koncepto radimąsi, raiškų.

kiant patikrinti šiuos ryšius laikomasi tokio plano: 1) organiškiosios valstybės sampratoje identifikuojami socialinio dialogo ir teisingumo siekiai, turintys realizuotis visuomenėje per institucines reformas ir atitinkantys Bergsono / Popperio atvirosios visuomenės koncepciją (4, 5, 6 kriterijai); 2) analizuojamos šio proceso antropologinio pagrindimo, aptinkamo minėtos sampratos kūrėjų tekstuose, galimos sąsajos su Bergsono / Popperio filosofijomis (2 kriterijus); 3) peržvelgiamos organiškiosios valstybės ir visiškos demokratijos sampratoje glūdinčios galimybės naujai įvertinti tarptautinius santykius (3 kriterijus). Realizuojant šį planą, nepamirština, kam priešinasi organiškiosios valstybės kūrėjai, identifikuodami to sąsajas su uždarąja visuomene taip, kaip ją apibrėžia Bergsonas ir Popperis (1 kriterijus).

1.1. Socialinis dialogas ir teisingumas, institucinių reformų dinamika

Iš atvirosios visuomenės koncepcijos vokiečių sociologas U. Beckas yra išvedęs inkliuzyvinio tipo sociumo organizavimosi modelį, kuriame įmanu suderinti skirtingas individualias ir kolektyvines tapatybes, net įvesti jas į tapatumo prasmę praturtinantį tarpusavio santykį⁴¹. Šis modelis, jo konfrontacijos su kitais modeliais yra analizuotos monografijoje *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*⁴². Čia nekartotini analizės rezultatai, bet Bergsono / Popperio atvirosios visuomenės, kaip ir Becko modelio, bruožai identifikuotini organiškiosios valstybės teorijoje. Svarbiausias šių teorijų šaltinis – S. Šalkauskio tekstai. Viename iš jų, pavadintame *Momento reikalai ir principų reikalavimai*⁴³, Šalkauskis išdėsto socialinio dialogo ir teisingumo principus. Prigimtinės žmogaus teisės ir pareigos kyla iš dvejojo šaltinio: bendrosios („rūšinės“) žmogaus prigimties ir kiekvieno žmogaus individualybės. Abejų tipų teisės privalo būti suderintos. Toks suderinamumas Šalkauskio akyse turi vykti kaip abipusis kompromisas: bendruomenei privalo rūpintis kiekvieno nario individualiais poreikiais, individas turi pareigą gerbti bendruomeninę visumą taip, kad visiems bendrą teisių sistema nebūtų pažeista. Ypač įdomus yra Šalkauskio išmąstomas ratas, iliustruojamas gausių pavyzdžių iš demokratinės santvarkos moderniaisiais laikais formavimosi istorijos, tarp kolektyvo ir individo teisių: abu tipai laiduoja

41 Beck, U., „Understanding the Real Europe: a Cosmopolitan Vision“, iš *Diversity and Culture* (Paris: Centre d'Analyse et Prévision, 2007).

42 Aleksandravičius, *supra note*, 4: 56–60.

43 Atkreiptinas dėmesys į pavadinime vartojamus žodžius: „momento reikalavimai“ semantiškai išreiškia laiko dvasią, tokią svarbią, kaip matyti, pačios „atvirosios visuomenės“ termino atsiradimui. Šį įspūdį ypač užaštrina Šalkauskio cituojami autoriai, kurių mąstymu jis, kaip prisipažįsta, remiasi (Šalkauskis, S., „Momento reikalai ir principų reikalavimai“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 58). Organiškiosios valstybės kritikai taip pat ironiškai atkreipia dėmesį, kad ši koncepcija „yra daugiau kompiliacija tų įvairių minčių apie korporatyvinę valstybę, kokių šiandien tiek daug yra Vak. Europos literatūroje“ (Cesevičius, D., „Romuviečių organinė valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 154).

vienas už kitą ir „lygios visų žmonių teisės [bendrosios teisės] telieka tuščias žodis toje vadinamoje demokratinėje visuomenėje, kur individualinės žmonių teisės neranda tam tikrų visuomeninės apsaugos laidų“⁴⁴. Kaip šio laidavimo, lemiančio autentišką demokratiją, įsitvirtinimo priemonę Šalkauskis siūlo „profesinius judėjimus“, kalbėdamas apie socialines teises, ir „kultūrinės autonomijos organus“, minėdamas kultūrinės (tautines, religines) teises. Šios grupuotės „įsiterptų“ tarp valstybės, ginančios bendrąsias teises, ir individų, turinčių savų poreikių, kaip abiejų pusių „pusiausvyros“ garantas. Institucinių reformų prasme įdomus yra Šalkauskio siūlymas steigti „Centrinę ekonominę federaciją“ ir „Vyriausiąją kultūros tarybą“, kuriose būtų atstovaujama visoms profesinėms ir pasaulėžiūrinėms bendruomenėms ir kurios turėtų galios svertus valstybės politikos nustatymui⁴⁵. Šios institucijos sudarytų sąlygas nuolatiniam reformos vyksmui – dinamikai, kuri, kaip konstatuota, yra viena iš esminių ir Bergsono, ir Popperio atvirosios visuomenės koncepcijos dedamųjų. Vis dėlto Šalkauskio „organiškoji visuomenė“, atvirosios visuomenės analogas XX amžiaus pirmos pusės lietuviškojoje historiografijoje, yra artimesnė Bergsono, o ne Popperio konceptui. Lietuvių mąstytojas pabrėžia žmogaus socialinės tapatybės fundamentumą, kartu – būtinybę ją brandinti atsiveriant kitų sociumų geriesiems bruožams⁴⁶. Tai pažiūra, artima Bergsono trukmės, kaip tapatumo brendimo, sampratai⁴⁷. Šalkauskiui yra svetima poperiškoji nacionalinės tapatybės baimė, taip pat ir socialinės inžinerijos idėja, rizikuojanti eliminuoti individų reikšmę valstybės gyvenimui.

1936 metais, taigi autoritarinio režimo sąlygomis, 16 jaunų intelektualų (daugiausia S. Šalkauskio mokinių) pasirašytą deklaraciją *I organiškiosios valstybės kūrybą* galima laikyti socialinio dialogo ir teisingumo, suvokiamų kaip valstybės pagrindas, manifestu⁴⁸. Atvirosios visuomenės koncepcijos kontekste yra įmanomos įvairios Deklaraciją interpretuojančios strategijos. Manytina, sėkmingiausia, didžiausią intelektualinį šio teksto potencialą užčiuopianti strategija, – išėities tašku laikoma preambulėje akcentuojama „tautos susitelkimo“ sąvoka. Ji turi dvi skirtingas ir deklaracijoje ryškiai akcentuojamas prasmes, kurios atitinka uždarnosios / atvirosios visuomenės struktūrą. Deklaracija pradedama „mūsų valstybės gyvenimo tarpsnių“ apžvalga ir įvertinimu išskiriant du periodus – pradinį „liberaliosios demokratijos“ ir dabartinį „autoritarizmo“. Pirmasis tarpsnis pasižymėjo poreikiu „statyti valstybę“ „ekonominių sunkumų ir vidinių bei išorinių priešų“ akivaizdoje, taigi vienytis

44 Šalkauskis, *supra note*, 43: 51.

45 Institucinę reformą Šalkauskis projektuoja remdamasis prancūzų valstybės veikėjo Henri Chardon mąstymu (Šalkauskis, *supra note*, 43: 52–57).

46 Žymusis Šalkauskio veikalas *Tarp dviejų pasaulių*, skirtas moderniosios lietuvių tautos tapatybės susiformavimui, yra ypač ryškus atvirosios nacionalinės tapatybės, ją nuolatos brandinančios dinamikos teigimo pavyzdys (Šalkauskis, S., *Sur les Confins de deux Mondes: essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale de Lituanie* (Genève: Atar, 1919)).

47 Aleksandravičius, *supra note*, 22.

48 Girnius, K., Jankauskas, A., ir Peluritis, L. (sud.), *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai* (Vilnius: VU, 2016), 79–92.

„organizuojant, kovojant bei ginantis“. Toks konsolidacijos procesas – būdingas bet kuriai visuomenei, Bergsono ir Popperio traktuojamai pagal prigimtinio „uždarumo“ kategoriją. Būtent tendencija į uždarumą ir buvo realizuota antrojo valstybės tarpsnio metu. Pati tendencija apibūdinama terminais, atspindinčiais vieną iš Bergsono / Popperio uždarosios visuomenės flangų – stagnaciją: „Po pirmųjų intensyvaus darbo metų demokratinės mūsų valstybės santvarka pradėjo pamažu stingti. Josios struktūra neberodė linkimo prisitaikyti prie naujo gyvenimo turinio ir prie kaskart vis labiau išsivystančios ir apsireiškiančios tautos individualybės“. Tendencijos realizacija užsibaigia tipiškose uždarosios visuomenės variantu: „Išeitį pasiūlė autoritetinis režimas“, išpildęs „tautos konsolidavimo“ užduotį, bet grasinantis „tapti prievartos apologija“. Deklaracijoje autoritarinė valstybė apibūdinama bergsoniškais terminais: jos „hierarchinė tvarka yra ne organiška, bet mechaniška. <...> Autoritetizmas veda į sustingimą ir tautos energijos susnūdimą“⁴⁹.

Kaip antipodą autoritarinei valstybei Deklaracijos autoriai siūlo „organiškosios valstybės“ koncepciją. Jos fundamentalieji bendriniai apibūdinimai vėl sutampa su atvirosios visuomenės bruožais. Bergsonas teigė, kad jos varomoji jėga yra fundamentali „kuriančioji emocija“, laisvės sinonimas⁵⁰, o Deklaracijos signatarai akcentuoja tautos „dvasią ir kūrybinę energiją“, kuri „reiškiasi tik laisvėje“. Popperio vertinimu, atviroji visuomenė organizuojasi vykstant racionalios kritikos procesui, o organiškosios valstybės apologetai jos realizacijos modusu nurodo „kritišką nu-siteikimą“. Pagrindinė Deklaracijos dalis yra skirta organiškosios valstybės esmės ir antropologinių principų įvardijimui. Jie analizuotini vėliau. O šios valstybės esmė – tautos, suvokiamos kaip „organiška bendruomenė“, „jungimas ir organizavimas“. Autoritarinė valstybė tautos vienybę realizuoja „mechaniškai“, „išoriškai“, o organiškoji – žadindama vidinius sąryšius (II.A.1: „Valstybė ir tauta“), kurie, pabrėžtina, siejasi su Bergsono teigtu „giliuoju arba supra- socialumu“⁵¹, atvirosios visuomenės pamatu. Jie nenaikina skirtingumų (kaip autoritarizmo atveju), bet įaudžia juos į harmoniją (organiškumas), kuri kyla iš giliausios socialinės žmogaus prigimties. Pagarbos skirtingumui imperatyvas – tai valstybės rūpestis kiekvienu individu (II.A.2: „Valstybė ir individas“), kai yra realiai suderinamas bendrasis ir individualus gėris vadovaujantis antropologiniu asmens pirmumo principu, prie kurio dar grįžtina, taip pat remiantis jo giliuoju suderinamumu su valstybės poreikiais. Giliausiasis socialumas, grindžiantis organišką valstybės vienybę, yra atskleidžiamas autonomiškose nuo valstybės srityje – kultūroje, arba kuriančio asmens veiklos lauke (II.A.3: „Valstybė ir kultūra“). Nuo kūrybos arba kultūros lygmes priklauso konkretūs valstybės kūrimosi modusai, aptariamai paskutinėje Deklaracijos dalyje. Visi šie modusai, realizuojantys vienybę puoselėjant skirtingumus, atitinka du esminius atvirajai visuomenei būdingus procesus: 1) nuolatinį dialogą „socialinėje ekonominėje srityje“

49 *Ibid*, 79–81.

50 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

51 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

(III.1: „Korporatyvinė santvarka“) ir „ideologinėje kultūrinėje srityje“ (III.2: „Kultūrinė autonomija“), 2) nuolatinę institucinę politinio gyvenimo reformą (III.3: „Teisinės valstybės realizavimas“).

Analizuojant organiškiosios valstybės koncepcijos kritikų (V. Rastenis, V. Juodeika, D. Cesevičius ir kt.) požiūri⁵², aiškėja jo atitikmuo Bergsono / Popperio uždarnosios visuomenės, kurią U. Beckas formalizuoja hierarchinės subordinacijos schemoje, teorijai. Šių kritikų akyse pati demokratija ir Žmogaus teisės yra etiškai įtartinas, rizikingas politinis projektas, kadangi skatina egoistinių individualizmą, taigi visuomenę siejančių ryšių trūkį. Todėl jų akyse geriausias būdas telkti (politinę) tautą – autoritetas, reprezentuojantis kolektyvinį gėrį, kurio įgyvendinimas negali sau leisti prabangos specialiųjų individų poreikių integracijai: turime „visumos pirmumo prieš dalį“ arba autoritarizmo formos, po 1926 metų perversmo realizuojamos tautininkų režimo, gynybą. Antai V. Juodeika rašo: „Kai laisvės principas paneigia autoritetą, tai visuomenę apima individualizmo ir anarchizmo gaisras. Visuomenė tada netenka vieno viską vienijančio centro. Ji suskyla į atomus, nebeturinčius tarp savęs normalaus kontakto. Sutelktinis organizuotas darbas tampa nebeįmanomas. Žmonės netenka bendros, visiems suprantamos, kalbos. Ir tada dažniausiai tik diktatūra padaro galą išsiliejusiam iš krantų individualizmo ir anarchizmo potvyniui“⁵³. Pastebėtina, kad Bergsonas, pristatydamas uždarnosios visuomenės susidarymo mechanizmą, nurodo kaip tik tokią kolektyvinę, iš tiesų – instinktyvią, reakciją į galimą egoizmą, kylantį iš intelektualinio susižavėjimo individualia laisve⁵⁴. „Gilesniojo arba suprasocialumo“, korporatyvinės santvarkos esmės, fenomeno organiškiosios visuomenės kritikai tiesiog nemato arba netiki jos veiksmingumu. „Netenka abejoti, kad kultūrinių bei ideologinių grupių autonomiškumas veda tautą į susiskaldymą, grupinį antagonizmą ir kovą, tautinių jėgų atomizaciją ir sunykimą. „Vieninga tautinė valstybė“, kurią ir romuviečiai teigia, nustoja savo tautinio charakterio, o pasidaro tik „tautybių bei ideologinių grupių valstybe“. <...> Suskaldžius tautos kultūros darbą atskiroms grupėms, bus ne tik sulėtinta ir apstabdyta tautinės kultūros taryba, bet kartu bus padaryta žala ir pačiai tautinei idėjai. Nebus tuomet vienos bendros, visus tautos narius jungiančios idėjos, o bus tik atskirų grupių ideologiniai bei kultūriniai reikalai. Išparceliavus tautą atskiroms ideologinėms bei kultūros grupėms, tuo pačiu tautos, kaip tokios, formavimosi vyksmas bus ilgiems laikams sustabdytas, nes vietoje vieno bendro tautinio idealo siekimo neišvengiamai turės užvirtti tautoje tarp atskirų ideologinių grupių kova, kuri nereikalingai išseikvos daug tautinės energijos“⁵⁵. Kul-

52 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 139–194.

53 Juodeika, V., „Organinė valstybė – kelias atgal“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 32.

54 Aleksandravičius, *supra note*, 23.

55 Juodeika, *supra note*, 53: 146–147. Juodeikai antrina D. Cesevičius: „Nebus galima visiems susitarti“ (Cesevičius, *supra note*, 43: 162) ir t. t. V. Kviklys korporatyvumą tapatina su „misticizmu“, kurį suvokia Mussolinio ir Hitlerio sukeltų energijų kontekste (Kviklys, V., „Organiškoji ar klasikinė demokratijos

tūrinės autonomijos idėjoje nesugebant išvelgti prigimtinės socialinės harmonijos, o tik susiskaldymo riziką ir pavojų tautai (suvokiamai kaip homogeniškas vienetas) hierarchinė subordinacija tampa visuomenės vienybės realizavimo priemone. Tiesa, autoritarinio režimo šalininkai kratosi stagnacijos ir kitaminčių persekiojimo etikečių. Priešingai, būtent autoritariškai valdomoje valstybėje, jų teigimu, yra įmanomos tikslingos reformos, keliančios tautos brandą. Autoritarinė valstybė taip pat leidžia egzistuoti kritikams ir geranoriškai toleruoja oficialios pasaulėžiūros neatitinkančias ideologijas⁵⁶. Kalbėti kitaip – tai prieštarauti laiko dvasiai. Tačiau kalbėti yra viena. Kas kita – konkretūs veiksmai. Autoritarinis tautininkų režimas nebuvo reformų dinamizmo variklis. Ir šešiolika deklaracijos apie organiškąją valstybę signatarų ryžosi paviešinti savo pavardes tik kitame *Naujosios Romuvos* numeryje, baimindamiesi persekiojimų.

1.2. Antropologinis organiškosios valstybės pagrindimas: sąsajos su atvirąja visuomene

Gilinantį antropologinį organiškosios valstybės pagrindimą, matyti ryškios paralelės su poperiškąja, o ypač bergsoniškąja visuomenės koncepcija. Konstatuota, kad Bergsonas ir Popperis, kurdami savo atvirosios visuomenės sampratą, atsispiria nuo uždaros visuomenės realybės, kurią traktuoja kaip gamtinės, rūšinės žmogaus prigimties išraišką. Organiškosios valstybės teorijos kūrėjai atlieka panašų žingsnį. S. Šalkauskis pabrėžia homogeniškos (autoritarinės), priešiškos kitoms bendruomenėms (visa tai atitinka Popperio / Bergsono uždarosios visuomenės apibrėžtį) visuomenės „natūralizmą“: „Dar yra pakankamai nacionalistų, kurie mano, kad tautinių mažumų suvaržymas kultūrinio jų reiškimosi srityje yra naudingas daugumos tautybei ir valstybės stiprumui. Iš tikrųjų tai yra naivus natūralistinės politikos nusistatymas“⁵⁷. Išsamiausių ir nuosekliausių antropologinį organiškosios valstybės pagrindimą yra atlikęs S. Šalkauskio mokinys A. Maceina straipsnyje „Individas, asmuo ir valstybė“⁵⁸. Čia aptinkama žymioji skirtis „tarp žmogaus, kaip *individuo*, ir žmogaus, kaip *asmens*“ pabrėžiant, kad abu skirtingi pradai yra persipynę nedalomoje žmogaus būtyje⁵⁹. Plačiai komentuoto, kritikuoto teksto intelektualinis potencialas dar nėra iki galo atskleistas. Teigtina, kad jame galima aptikti iki šiol komentatorių

valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016), 171–174). Tai Bergsono mistikos sampratų antipodas.

56 Rastenis, V., „Kas toji „Naujosios Romuvos“ organinė valstybė?“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016); Juodeika, *supra note*, 53; Cesevičius, *supra note*, 43.

57 Šalkauskis, *supra note*, 43: 68.

58 Maceina, A., „Individas, asmuo ir valstybė“, iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis (Vilnius: VU, 2016).

59 *Ibid.*, 101.

nepastebėtą, bet stiprią sąsają su uždarnosios / atvirosios visuomenės koncepcija. Individuo pradą A. Maceina aiškina kaip „gamtinės tikrovės pradą“, kuris savo fiziniiais ir tam tikrais psichiniais procesais atstovauja „rūšies gyvenimui“ ir sutampa su „valstybės pradą“⁶⁰. Valstybė yra gamtinis fenomenas, skirtas individo „pakrikimui“ su-tvarkyti, įtraukti individą į rūšies gėrio dėsniu tvarkomą politinę bendruomenę. Taip aprašomas valstybės susidarymo procesas, jo santykis su individu iš esmės atitinka Bergsono ir Popperio uždarnosios visuomenės susidarymo mechanizmą, nors ir, be abejo, nesiekia bergsoniškosios antropologinės analizės gelmės. Valstybė kaip gamtinis pradas yra natūraliai „autoritarinė“, teigia A. Maceina, „uždara“, tvirtina Bergsonas ir Popperis. Bet taip, kaip ir minėti filosofai, lietuvių mąstytojas tuo neapsiriboją, įžvelgdamas kitą, dar fundamentalesnį žmogaus ir visuomenės gyvenimo pradą. Keistai atrodo kai kurių komentatorių A. Maceinai mesti kaltinimai „fašizmu“⁶¹, lyg jo teorija neturėtų antrojo – asmens – sando, kuriam nebūtų subordinuota individų subordinuojanti valstybė⁶². Asmens pradą žmoguje jis traktuoja kaip „dvasios srities“ įsiveržimą į žmogaus būtį, naują jo veiksmų principą, „tiesiogines Dievo kūrybos padarinių“⁶³. Visa tai struktūriškai *mutatis mutandis* atitinka Bergsono sociumo atvėrimo aprašymus.

Antropologiniai organiškiosios valstybės principai yra išdėstyti deklaracijoje *Į organiškiosios valstybės kūrybą*. Jų yra keturi: autoritetas, laisvė ir solidarumas, teisingumas, meilė (II. B.: „Organiškiosios valstybės pagrindai“)⁶⁴. Visi jie struktūriškai, net terminologiškai atitinka Bergsono kuriančiosios emocijos funkciją – visuomenėje skleisti pamatinę energiją, kuri, kildama iš didžiųjų asmenybių turimo kontakto su gyvybiniu polėkiu, suteikdama gelminių impulsų piliečių protui ir valiai, atveria pro-persas uždarnosios visuomenės audekle⁶⁵. Deklaracijos autoriai autoritetą apibrėžia kaip atsiverusį transcendencijai asmenį: „Kiekvienu atveju asmuo čia yra aukštesniojo prado atstovas. <...> Jis kalba vardu aukštesnės idėjos, kurią jis savyje realizavęs. <...> Šitas aukštesnysis pradas gali būti valstybės ar tautos idėja, bendros gerovės ar tvarkos reikalas, visuotinis tautų bendradarbiavimas, žmogiškumo idealas arba pats Absoliutas“. Siekiant patvirtinti šio teiginio sąsają su Bergsono „didžios asmenybės“ konceptu, reikėtų ištirti kiekvieno iš čia minimų „aukštesnės idėjos“ varianto pras-mę. Tačiau net ir neįvykdžius šio tyrimo yra akivaizdu, kad Bergsono akcentuojamas

60 *Ibid.*, 100, 102, 103.

61 Donskis, L., *Tarp Karlailo ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etidai* (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997), 213.

62 Manytina, kad A. Maceinos teorijos kritikai nėra atkreipę dėmesio į jo tvirtinamą žmogaus vienybę, nedalumą, kuris abu skirtingus pradus paverčia harmoninga visuma, atverdamas prigimtinius fenomenus dvasiniam vyksmui. Individuo ir valstybės subordinacija asmeniui atrodo kaip abstrakcija tik žvelgiant teoriškai, dirbtinai skaldant tai, kas realybėje yra suvienyta. Realiame gyvenime ši vienybė, ši subordinacija skleidžiasi kaip konkretus, neprieštaringas vyksmas.

63 Maceina, *supra note*, 58: 102.

64 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 83–86.

65 Aleksandravičius, *supra note*, 15.

kontaktas su gyvybiniu polėkiu, darantis žmogų didžiu, visiškai atitiktų autoriteto kilmę organiškosios valstybės sampratoje. Antrasis organiškosios valstybės principas suvienija asmens laisvę ir solidarumą, juos susiedamas su kūrybos procesu; tai simetriškai priešinama individo laisvei, egoizmui ir anarchijai: „Visiška individo laisvė veda į anarchiją ir į egoistinį išsiskyrimą. Asmens laisvė veda į solidarumą ir į kūrybą. <...> Kiekviena kūryba, vis tiek, ar ji bus mokslinė, ar meninė, ar politinė bei socialinė, suponuoja laisvą žmogaus asmenybę“. Čia galima lengvai atpažinti Bergsono kuriančiosios emocijos rezultatus – giliojo socialumo plėtrą ir naujovės radimąsi mokslinėje, meninėje, socialinėje bei politinėje plotmėje; verta prisiminti, kad fundamentali kuriančioji emocija Bergsono akyse yra autentiškos žmogaus laisvės sinonimas. Formuluojami trečiąjį principą, iš laisvės sąvokos deklaracijos autoriai išveda teisingumo sampratą: analogiška procedūra yra atliekama *Dvejuose moralės ir religijos šaltiniuose*⁶⁶. Pagaliau, ketvirtasis organiškosios valstybės principas – meilė – yra ir bergsoniškojo socialinio atvirėjimo principas, politinėje plotmėje įgaunantis brolybės koncepto pavidalą. Šie deklaracijos sakiniai terminologiškai atkartoja Bergsono formuluojamus brolybės impulsus: „Meilė kuria visuomenines institucijas ir malšina luomines, partines ir ideologines kovas. Meilė pati techniškai nesprendžia jokių juridinių ir politinių problemų. Bet ji rūpinasi, kad visos jos būtų humaniškai išspręstos. Meilė turi glūdėti šitų sprendimų pagrinduose, juose vesti ir tvarkyti“. Suponavus, kad problemos yra sprendžiamos racionalių dialogu (Popperis), tai meilė čia traktuotina kaip antropologinis, egzistencinis, energiją teikiantis pagrindas šiam dialogui vykti sėkmingai (Bergsonas), o humaniškas sprendimas hipotetiškai traktuotinas kaip naratyvinio racionalumo, pranokstančio loginį-argumentacinį racionalumą, išdava.

1.3. Naujos tarptautinės tvarkos reikalavimas

Nagrinėdamas moderniosios lietuvių tautos tapatybės susidarymo procesą veikalė *Tarp dviejų pasaulių, Šalkauskis išreiškia pasitenkinimą JAV prezidento W. Wilsono tarptautine politika*: „Šis darbas, negalėjęs pasirodyti anksčiau, nors užbaigtas jau 1917 metais, yra paženklintas savo laiko. Tuomet išgyvenome pasaulinio karo periodą, kuomet rodėsi, jog prūsiškasis imperializmas nugalės ir atims iš tautų laisvę. Nepaisant to, autorius visada vylėsi geresnės ateities ir tikėjo, kad laimės tarptautinio teisingumo idėja, grindžiama tautų teise apsispręsti pačioms. Nuo tada situacija visiškai pasikeitė. Dabar autoriaus idėjos yra paremtos ne vien teoriškai, bet ir prezidento Wilsono autoritetu“⁶⁷. 1918 metais Wilsonas, Bergsono gerbėjas⁶⁸, paskelbė iniciatyvą kurti Tautų Sąjungą, kurios tikslingumas, kaip matyti, atitinka

66 Bergson, *supra note*, 2: 68–82.

67 Šalkauskis, *supra note*, 46: 10–11.

68 Bergsono įtaka Wilsono politikai ir naujos tarptautinės tvarkos kūrimui apskritai šiandien vis labiau nagrinėjama (Soulez ir Worms, *supra note*, 21; Aleksandravičius, *supra note*, 22).

atvirosios visuomenės koncepciją. Pirmajame *Romuvos* numeryje komentuodamas veikalą *Tarp dviejų pasaulių* ir pateikdamas savo pažiūras dėl tarptautinės politikos, Šalkauskis reiškė įsitikinimą, kad, pirma, visos pasaulio „civilizacijos“ (tautos) turi jungtis tarpusavyje, antra, ši jungtis nenaikina, o išryškina kiekvienos iš jų tapatumą: „Mūsų laikais tautų gyvenimas vyksta dvejomis priešingomis linkmėmis: mes matom, iš vienos pusės, atskirų valstybių tautinimą, arba tautų įsivalstybinimą, o iš antros – vienatinį žmonijos susitelkimą. Tai parodo, jog tautų individualizacija ir žmonijos integracija yra suderinamos viena su kita“⁶⁹ (kalba taisyta). Minėtame veikale Šalkauskis pabrėžia, kad tauta gali vystytis pagal savo prigimtį ir realizuoti savo vidinį potencialą tik tada, kai yra atsivėrusi visam pasauliui ir kitoms tautoms. Tautos atsivėrimo pasauliui, universaliam visą žmoniją apimančiam dvasiniam gyvenimui uždavinys turėtų būti realizuojamas tautos intelektualų. Jie privalo puoselėti savo tautos savitumą ir juo didžiuotis, tačiau taip pat sugebėti jį integruoti į viso pasaulio paveldą, į „universalią civilizaciją“. Šalkauskis kritikuoja kai kurių tautų polinkį užsidaryti savyje ir remtis tik savimi – jam tai reiškia ne tik tautos amoralumą ir išorinę agresiją, bet ir vidinę destrukciją. Tauta realizuos savo pašaukimą tik tada, kai dalyvaus viso pasaulio procese, išreikšdama domėjimąsi ir rūpestį kitomis tautomis, kartu su jomis sprenddama bendras visoms tautoms problemas⁷⁰. Tai atkartoja esminę Bergsono atvirosios visuomenės idėją: atsiverdamos viena kitai ir gyvendamos bendrą gyvenimą, tautos išryškina savo tapatybės specifiką. Deklaracijos *Į organiškiosios valstybės kūrybą* autoriai perima savo mokytojo mintis, užsimindami apie „visuotinę tautų bendradarbiavimą“⁷¹. Vis dėlto solidžios refleksijos apie tarptautinę padėtį ir šio bendradarbiavimo būtinybę autoriai nepateikia. Pripažindami Lietuvos geopolitinės situacijos sudėtingumą, jie koncentruojasi ties pačia Lietuva, jos vienos galimybės išlaviruoti tarp grėsmingų kaimynų, kai kada – keičiant lokaciją (K. Pakštas), bet nekelia klausimo apie novatorišką tarptautinę tvarką. Šis trūkumas ženklina Pirmosios Nepriklausomybės kartos politinio mąstymo ribas, jis yra būdingas ir kitų to meto tautų intelektualams. Už jį teko sumokėti brangią kainą: koncentruojantis ties sava tauta, o ne ties visų tautų bendro gyvenimo būtinybe, naujas karas tapo neišvengiamas. Akcentai pasikeitė tik po naujo kataklizmo.

Išvada

Bergsono ir Popperio atvirosios / uždarnosios visuomenės koncepcija yra kompleksiškas teorinis darinys. Jis turi abiejų autorių mintis vienijančių vektorių: reaguojama į tas pačias pasaulines problemas (prievara), siūlomi i tą pačią pusę linkstantys sprendimai (demokratija, teisingumas), uždaroji visuomenė traktuojama iš esmės vieningai. Skirtumai išryškėja analizuojant jų siūlomas atvirosios visuomenės sam-

69 Šalkauskis, *supra note*, 46: 6.

70 *Ibid*, 18–24.

71 Girnius, Jankauskas, ir Peluritis, *supra note*, 48: 84.

pratas, tačiau galima klausti, ar šie skirtumai galiausiai nevirsta papildomumu: Popperio teigiamo racionalumo Bergsonas neginčija, kaip manė austrų mąstytojas, bet suteikia jam solidų antropologinį pagrindimą. Tiesa, šis pagrindimas išpildo Popperio racionalumo korekcinę funkciją: tampa nereikalingas tapatybės neigimas baiminantis natūralios tendencijos į užsidarymą, taip pat socialinės inžinerijos idėja, neutralizuojanti racionaliai nemąstančių žmonių pozicijas. Bet racionalumui ir intuicijai tampant ne priešiškais, o vienas kitą papildančiais žmogaus pajėgumais, Bergsono ir Popperio koncepcijos įgauna bendrą vardiklį. Įspūdinga tai, kad abu mąstytojai tą patį atvirosios visuomenės terminą sukūrė nepriklausimai vienas nuo kito. Šis faktas – tai laiko ženklas. Todėl nenuostabu, kad kitose tautose kiti mąstytojai, reaguodami į tas pačias problemas ir pasirinkdami tą pačią sprendimų kryptį, kūrė analogiškas visuomenės koncepcijas. Organiškoji valstybė – viena iš jų. Jos priešinimas autoritarizmui struktūriškai atitinka Bergsono ir Popperio atvirosios visuomenės priešinimą uždarajai visuomenei. Pati uždarnosios visuomenės ir autoritarizmo samprata, jų susidarymo mechanizmai yra apibūdinami vienodai. Organiškosios valstybės koncepcija išreiškia Bergsono atvirosios visuomenės esmę ir turinio, ir principų lygmenyje, neneigdamą Popperio racionalaus dialogo būtinybės.

Literatūra

- Aleksandravičius, P. *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*. Vilnius: MRU, 2019a.
- Aleksandravičius, P. „Socialinio atvirumo kilmė ir prasmė Bergsono ir Popperio mąstyme“. *Problemos* 95 (2019b): 55–66.
- Aleksandravičius, P. „Atviroji visuomenė Henri Bergsono supratimu: jos politinės raiškos ir antropologinis pagrindimas“. *Politologija* 3, 99 (2020): 41–63.
- Aleksandravičius, P. „Kuriančioji emocija ir demokratijos suvokimas H. Bergsono filosofijoje“. *Problemos* 99 (2021): 8–20.
- Beck, U. „Understanding the Real Europe: a Cosmopolitan Vision“. Iš *Diversity and Culture*, 24–55. Paris: Centre d'Analyse et Prévision, 2007.
- Bergson, H. *Deux sources de la morale et de la religion*. Paris: PUF, 2008.
- Cesevičius, D. „Romuviečių organinė valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 154–169. Vilnius: VU, 2016.
- Chevalier, J. *Entretiens avec Bergson*. Paris: Plon, 1959.
- Courtine-Denamy, S. „Le peuple élu et la communauté universelle. De Bergson à Voegelin“. *Ethique. Politique. Religions* 7 (2015): 119–130.
- Delsart, D. *La notion de « société ouverte » chez Bergson et Popper*. Lyon: Thèse de doctorat de l'université de Lyon, 2018.
- Donskis, L. *Tarp Karlaivo ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etidai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
- Ferry, J. M. *L'Éthique reconstructive*. Paris: Cerf, 1996.
- Germino, D., ir Von Beyme, K. *The Open Society in Theory and Practice*. Hague: Martinus Nijhoff, 1974.

- Girnius, K., Jankauskas, A., ir Peluritis, L. (sud.). *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*. Vilnius: VU, 2016.
- Gontier, T. *Voegelin, Symboles du politique*. Paris: Michalon, 2008.
- Heyek, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*. T. 3. Vilnius: Eugrimas, 1998–1999.
- Hayes, C. *Popper, Heyek and the Open Society*. London, New York: Routledge, 2009.
- Juodeika, V. „Organinė valstybė – kelias atgal“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 143–153. Vilnius: VU, 2016.
- Kviklys, V. „Organiškoji ar klasikinė demokratijos valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 170–179. Vilnius: VU, 2016.
- Maceina, A. „Individas, asmuo ir valstybė“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 98–107. Vilnius: VU, 2016.
- Manent, P. *Demokratija be tautų*. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
- Manent, P. *La loi naturelle et les droits de l'homme*. Paris: PUF, 2019.
- Popper, K. *L'avenir est ouverte*. Paris: Flammarion, 1995.
- Popper, K. R. *Atviroji visuomenė ir jos priešai*. Vilnius: Pradai, 1998.
- Popper, K. *After Open Society*. London, New York: Routledge Classics, 2012.
- Rastenis, V. „Kas toji „Naujosios Romuvos“ organinė valstybė?“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 139–142. Vilnius: VU, 2016.
- Riquier, C. „Atvirosios visuomenės pradžios Europoje: teisingumas, demokratija, brolybė“. Iš *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atviros visuomenės raidos interpretacijos*, sud. P. Aleksandravičius, 33–57. Vilnius: MRU, 2019.
- Soulez, P., ir Worms F. *Bergson*. Paris: PUF, 2002.
- Šalkauskis, S. *Sur les Confins de deux Mondes: essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale de Lituanie*. Genève: Atar, 1919.
- Šalkauskis, S. „Momento reikalai ir principų reikalavimai“. Iš *Lietuva, kurios nebuvo: pilnutinės demokratijos svarstymai ir vertinimai*, sud. K. Girnius, A. Jankauskas, L. Peluritis, 49–71. Vilnius: VU, 2016.
- Voegelin, E., ir Strauss, L. *Foi et philosophie politique: La Correspondance Strauss-Voegelin, 1934–1964*. Paris: Vrin, 2004.

OPEN SOCIETY AND ORGANIC STATE

Povilas Aleksandravičius
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In this paper, the concepts of open society and organic state are compared. A genesis of the emergence of the concept of open society is performed, and its foundational meanings, as drawn in the texts of Bergson and Popper, are highlighted. The conceptions of both creators of the concept are characterized by common features – striving to substantiate philosophically international cooperation, peace, democracy, social justice, and the necessity of the constant reform of institutions. However, the nature of this substantiation differs. In Popper's mind, a rational dialogue is sufficient for this, and it is necessary to discuss the modalities of rationality itself. Contrary to certain opinions that are established in historiography, Bergson does not deny the necessity of rationality in the formation of open society, but seeks its deeper anthropological substantiation in the intuition of duration. In both cases, the conception of open society was created as a reaction to the problems and spirit of the time. Lithuanian thinkers reacted to the same problems and created the theory of organic state. Organic state, both from the perspective of its content and anthropological substantiation, structurally corresponds to the conception of open society of Popper and, especially, to that of Bergson.*

Keywords: *Bergson, Popper, open society, organic state.*

Povilas Aleksandravičius, Institute of Humanities at the Faculty of Human and Social Studies at Mykolas Romeris University. Research interests: metaphysics, politics philosophy, European identity, philosophical anthropology.

Povilas Aleksandravičius, Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto Humanitarinių mokslų institutas. Mokslinių interesų kryptys: metafizika, politikos filosofija, Europos tapatybė, filosofinė antropologija.